

KIS ANDRÁS

MI TÖRTÉNT A DEBRECENI FOGOLYTÁBORBAN?

1945. február 4–március 4.

Előzmények

Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezményben Magyarország kötelezettséget vállalt arra, hogy legalább nyolc nehéz fegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki. Január 30-án Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiadta a toborzási felhívást, amelyben az új honvédségbe hívta az ország fegyverbíró lakosságát. A Magyar Honvédség szervezése, a hadosztályok megalakításának előkészítése ezzel hivatalosan is kezdetét vette.¹

A HM korszerű gyaloghadosztályokat kívánt létrehozni, megfelelő tüzérvél – két tüzérezreddel –, valamint korszerű felderítő- és egyéb hadosztályközvetlen csapatokkal. Az óhajtott korszerű hadosztályhoz szükséges technikai követelményekről és minőségi kívánásokról az adott esetben azonban le kellett mondania. 1945 tavaszán szó sem lehetett az új magyar hadseregnél a kornak megfelelő, a haditechnikai követelményeket kielégítő fegyverzetről és felszerelésről. A hadrendet és az állománytáblákat ebből következően többször is módosították. Főképpen a fegyverzetben és szállítóeszközökben várható hiány miatt csak szerényebb és szegényebb hadrendet lehetett és kellett tervezni.

Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter, aki január 30-án érkezett vissza Debrecenbe a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról, a minisztertanács február 1-jei ülésén közölte minisztertársaival: a Szovjetunió a közeljövőben hadifoglyokat ad át az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak. Mint említette, a 2. Ukrán Front parancsnoka, „Malinovszkij utasítást kapott, hogy hadifoglyokat és hadianyagot bocsásson (a magyar kormány) rendelkezésére.”² A Moszkvában kapott információkat Vörös János kiegészítette egy hazai, a 2. Ukrán Fronttól származó értesüléssel: „16 ezer fogoly már útban is van a magyar hadsereg szervezésének központja, Debrecen felé.”³ Végkövetkeztetése pedig így hangzott: „...ha az ember és a hadianyag rendelkezésre áll, egy hadosztály egy hónap alatt menetképes.”⁴

Ezt a 16 ezer embert Susmanovics alezredes, a 2. Ukrán Front Debrecenben székelő összekötő tisztje február 1-jén tett ígéretében bízva, a gödöllői és jászberényi fogolytáborból várták a Honvédelmi Minisztérium tisztjei. Susmanovics

1 A demokratikus hadsereg szervezeti elgondolásának első tervezete már 1945. január 16-án elkészült. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 1945/eln. 20030.

2 A Minisztertanács Irattára (a továbbiakban: MI). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány (a továbbiakban: INK) 1945. február 1-jei jegyzőkönyve. E jegyzőkönyvben az áll, hogy a szovjet kormány átadja „a hadifoglyokat”. Ebből az értelmezhető, hogy Malinovszkij marsall a 2. Ukrán Front táboráiban tartott összes magyar hadifoglyot átadja. Így mondta-e Vörös János a Minisztertanács ülésén, vagy a jegyzőkönyv vezetője értelmezte így Vörös János szavait, nem tudhatjuk. Viszont Kuznyecov 1945. január 9-i közléséből kitűnik, hogy Malinovszkij nem az összes, hanem csak egy hadosztályhoz elegendő hadifogoly és egy hadosztályhoz szükséges hadianyag átadására kapott utasítást. (Szovjet–magyar kapcsolatok 1945–1948. Dokumentumok. A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió külügyminisztériumának közölt kiadványa. Debrecen, 27–30. o.)

3 Uo. (Az INK 1945. febr. 1-jei jkv.-e.)

4 Uo.

felkérte a minisztériumot, hogy jelöljön ki tíz tisztet ennek a 16 ezer hadifogolynak az átvételére. A magyar tisztek arról is értesültek, hogy a szovjet katonai szervek „két-három hét múlva még további 4000 főt fognak átadni, akik jelenleg vasúti munkálatokat végeznek”.⁵

A Minisztertanács február 3-i ülésén Vörös János e hírek summázataként jelentette ki: „Hadifoglyokból most 20 000 embert kapunk vissza, s ezek a legközelebbi időben várhatók.”⁶ Minisztériusait ismételten arról igyekezett meggyőzni, hogy az első magyar antifasiszta hadosztály rövid idő alatt megalakulhat.

A szovjet fél január 20-a után, de az sem kizárt, hogy már korábban, megkezdte az előkészületeket a magyar hadifoglyok átadására. A gödöllői, a jászberényi, s több más szovjet hadifogolytáborban is kihirdették, hogy jelentkezni lehet az új magyar hadseregbe, a fasiszták elleni harcra.

A debreceni Pavilon-laktanyát, amelyben korábban foglyok voltak, a szovjet parancsnokság kiürítette, és február 3-án átadta Kővári Marcell alezredesnek, a debreceni 6. honvéd kerület parancsnokának. A laktanya parancsnokául Réthy Andor ezredest nevezték ki.⁷ Másnap kilenc órakor pedig a Honvédelmi Minisztériumban megjelent két kék sapkás szovjet (NKVD-s) tiszt, akik közölték a miniszterrel: napokon belül 10 500 hadifogoly érkezik Debrecenbe, s ők azért jöttek, hogy ezeket a foglyokat átadják.⁸

A hadrend

A honvédelmi miniszter a fenti információk alapján február 4-én írta alá a 6. honvéd gyaloghadosztály felállítására vonatkozó 20.112/el. 1945. számú rendeletét. Ebben közli alárendeltjeivel: „A Szovjet Főparancsnokság február 5. és 15. között a 6. hadosztály teljes emberanyagszükségletét kitevő 3x14 000 főnyi volt hadifoglyot átadja.”⁹ A fenti szervezési rendelettel kiadott hadrend a gyaloghadosztály létszámát 14 ezer főben határozta meg.¹⁰

A gyaloghadosztály ekkor meghatározott hadrendje az alábbi katonai szervezeteket tartalmazta:

- hadosztályparancsnokság;
- három gyalogezred;
- felderítő osztály (lovass és gépkocsizó századdal, valamint nehéz páncéltörő ágyús századdal);
- két tüzérezred (az egyik fogatolt, a másik gépvontatású). Mindegyik ezred kétosztályos, osztályonként három-három üteggel. (Az előbbiben 36 könnyű, utóbbiban 24 közepes tarackot rendszeresítettek.);
- gépvontatású légvédelmi tüzérosztály (az 1. és 2. ütegébe légvédelmi ágyút, a 3. ütegben 12 légvédelmi gépágyút terveztek);

5 HL Vörös János naplója, 67. o.

6 MI INK 1945. febr. 3-i ülésének jkv.-e.

7 A Pavilon-laktanya átadás-átvételi jkv.-e. Csatolva a HM 1945. február 14-i, a SZEB-nek küldött 3. sz. jkv.-éhez.

8 HL Vörös János naplója, 1945. febr. 14-i bejegyzés.

9 HL HM 1945/el. 20112. sz. rendelete. A honvédelmi miniszter ekkor a hadosztály létszámát 14 ezer főben állapította meg.

10 Közli a 6. gyaloghadosztály 14/ct. 1945. számú ügyirat 1. pontja.

- utászászlóalj (3 utászszázaddal);
- híradó zászlóalj (távbeszélő-, rádiós- és távbeszélő-építő századokkal);
- vonat (két fogatolt kocsi és két tehergépkocsizó szállítóoszlop; élelmező, lőszerkezelő, sütő- és egészségügyi, sebesültszállító oszlop, lókorház, vágóállat-
oszlop, műhelyszázad, fegyverjavító részleg);
- kiképzőtábor.

Kővári Marcell alezredes, a 6. honvéd kerület parancsnoka és Székely László vezérkari ezredes a felállítandó 6. honvéd gyaloghadosztály leendő parancsnoka e hadrend birtokában várta Debrecenben a hadifogoly önkéntesek megérkezését, hogy elkezdhesék a hadosztály szervezését.

A hadifoglyok megérkezése

A Honvédelmi Minisztérium azt tervezte, hogy az általa kijelölt tisztek Gödöllőn, Jászberényben és Aszódon a 2. Ukrán Front megbízottaitól átvesszik, majd Szolnokra irányítják a hadifoglyokat. Itt a fegyvernemi szakképzettség szerint szétválogatják, s azután útnak indítják őket a 6. hadosztály kijelölt állomáshelyeire: Nyíregyházára, Berettyóújfaluba, Debrecenbe, Kecskemétre és Mezőtúrra, ahol a parancsnokok a hadrendi alakulatokat megszervezik.¹¹

Ez volt az eredeti terv, amely Susmanovics szovjet alezredes már említett, február 1-jei közlése után készült. A két NKVD-s szovjet tiszt azonban a 2. Ukrán Front parancsnokságának az elgondolását február 4-én módosította. Azaz a HM tisztjeinek nem kell Gödöllőre és Jászberénybe utazniuk, mert ott nem lesz fogolyátadás; továbbá a foglyokat nem Szolnokon gyülekeztetik, hanem Debrecenben, a magyar tisztek részvétele nélkül.

Február első napjaiban a gödöllői és jászberényi hadifogolytáborokban sorakoztatták az új honvédségbe jelentkezett magyarok különböző csoportjait, és – ahogyan azt a két szovjet főtitest ígérte – vonatszerelvényeken útnak indították őket Debrecen felé.

A Gödöllőről és Jászberényből Debrecenbe érkezett 5441 hadifogoly katonát (köztük 206 tisztet) február 7-én és 8-án Kővári Marcell alezredes, a 6. honvédkerület parancsnoka átvette. Erről hiteles írás is készült¹² –, ám ezt az aktust a 2. Ukrán Front NKVD-főnöksége nem tekintette átadásnak.

Igaz, hogy a Pávilonban csak a padlóra, asztalra vagy a vaságyak kemény deszkáira fekhettek a katonák, de már ez is minőségi javulást jelentett a korábbi – a jászberényi, de különösen a gödöllői – tömegnyomorhoz képest. A szobákat fűtötték, az ablakokat beragasztották papírral, így hosszú hetek óta először aludtak végig egy egész éjszakát.

Vörös János vezérezredes február 9-e délelőttjén fogadta hivatalában az előző nap még hadifogoly Botond Béla vezérkari őrnagyot (aki 7-én érkezett a jászberényi szerelvényen), és megbízta a 6. gyaloghadosztály vezérkari főnöki teendőinek ellátásával. A miniszter nyomatékosan felhívta Botond őrnagy figyelmét a hadosztály mielőbbi megszerzésének, felfegyverzésének és harcba vetésének

¹¹ HL HM 1945/el. 20112.

¹² HL HM 1945. február 14.: a SZEB-nek küldött 3. sz. jelentéshez csatolt irat.

fontosságára. Ennek a hadosztálynak a bevetésétől várta Vörös János „a szovjet-magyar viszony hathatós javulását, a jelenleg fenn álló bizalmatlanság megszüntetését.”¹³

Kéri Kálmán vezérkari ezredes, a HM katonai főnöke és Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy, a szervezési csoport vezetője ekkor találkozott először Botonddal, és faggatták őt a paviloni helyzetről, az emberek hangulatáról. Mit is mondhatott nekik Botond?

A laktanyában bőven van tennivaló. Az emberek ruházata elhanyagolt, a többség nem borotválkozott és nem tisztálkodott. Nincsenek előljárók, nincs fegyelem. Az elhelyezés igen rossz, a körletek piszkosak, mindenütt rendetlenség és zűrzavar. Igen sokan, nem lévén egyenruhájuk,¹⁴ polgári ruhában vannak. De mégis: az elhelyezés, ha nem is katonás, ha zsfolt is, már elviselhető. Már majdnem mindenütt vannak háromemeletes vaságyak, s az ágyakon deszka. A katonák pokróccal vagy köpennyel és zubbonnal takaróznak – összegubujva, egymást melegítve. Az ételmezés szűkös, de éhínség egyelőre nem fenyeget. A Hajdúságban van elegendő étel, s a szovjet ellátó osztag gondoskodik az étel beszállításáról, az épen maradt konyhablokk pedig lehetővé teszi a főzést.

A hangulat azonban ennek ellenére kissé nyomott, s nem ok nélkül. Az emberek nyugtalanok, mert többségük semmit sem tud a családjáról, és bizonytalanok a saját jövőjüket illetően is.

Botond megkapta Simonffytól a hadosztály megalakítására kiadott alaprendelet másolati példányát, valamint a hadosztály hadrendjét, és hozzá jó tanácsokat is. Mielőbb munkát kell adni a katonáknak, értelmes feladatokat, legyen ébresztő, reggeli torna, kihallgatás; vagyis a táborbéli életnek legyen ritmusa. Jó szó is szükséges, gondolatcsere a parancsnokok és a beosztottak között: a közeli tennivalókról, a családról, a hazáról, a Vörös Hadseregről, amelynek oldalán majd harcra indulnak. Jó hírekre is szükségük van a háború eseményeiről, a kilátásokról, a jövőről.

A hadosztály szervezését február 9-én katonák szakképzettség szerinti összeírásával kezdték, de a hadosztálytörzs, mely nélkül érdemleges munka úgyszólván lehetetlen, akkor még nem alakult meg, s nem működtek a csapatparancsnokságok sem.

A katonák gondolata ezekben a napokban a családok felé szállt. Önként jelentkeztek ugyan a fasiszták elleni harcra, ámde elhatározásukban nyilván szerepet játszott a remény is, hogy így talán hamarabb hazajuthatnak a családjukhoz. Legszívesebben máris mennének, rohannának, hiszen elégük volt a háborúból. Sokan évek óta nem látták hozzátartozóikat, s most, amikor a laktanya kapujában már nincsenek szovjet őrök, az otthon utáni vágy csak erősödött. A Debrecenben és a környéken lakók közül igen sokan eltávozást kértek, hogy láthassák hozzátartozóikat, hogy ruházatukat kiegészíthessék és ételmet hozhassanak. S amint a szemtanú megörökítette: „Réthy Andor ezredes laktanyaparancsnok pedig bőkezűen és liberálisan, de jóhiszeműen írta alá az

¹³ Botond Béla visszaemlékezéseiből.

¹⁴ Székely László naplójából.

eltávozási engedélyeket.”¹⁵ Alig telt el huszonnégy óra, máris nagy baj lett ebből! Február 10-én szovjet parancsnokság érkezett a laktanyába, a figyelőtoronyba ismét felvonult a szovjet őrség. Elrendelték a létszámmellenőrzést. „Számolgatunk – írja később Botond Béla a nekem átadott visszaemlékezésben –, összeadunk, kivonunk, egy csomó ember hiányzik. A szovjet parancsnokság sokkal több hiányt állapít meg, mint Réthy ezredes nyilvántartása. Vitatkoztunk, kézzel-lábbal, ez azonban nem segített...”¹⁶

A szovjet tiszték valószínűleg nem hitték el, hogy a magyar parancsnokság jóhiszeműen járt el, és abban sem bíztak, hogy az eltávozásra elengedett emberek visszatérnek. Mit nem mondanak ezek a balga magyarok! Még hogy a csapatától kiszabadult katona önként visszatér a parancsnokához, a szögesdrót mögé? Nekik – már mint a szovjet tiszteknek – egészen más tapasztalataik vannak.

Február 10-e után a magyarok nem hagyhatták el a laktanyát. A Pavilon és a Honvédelmi Minisztérium között megszakadt az összeköttetés. Furcsa helyzet alakult ki. A hadosztályparancsnok, aki 10-én nagy nehezen kijutott a laktanyából, a városban lakott. A hadosztály vezérkari főnöke a laktanyában tartózkodott, de mozgásában korlátozva volt, és a laktanyát nem hagyhatta el. Ugyanakkor továbbra is érvényben volt a hadosztály szervezésére vonatkozó miniszteri parancs. De hogyan lehet szervezni a minisztériumtól elszakítva? Vajon van-e olyan szovjet szerv, amely a magyar HM és a szovjet NKVD-s tiszték egymástól eltérő törekvéseit képes közös nevezőre hozni? Talán a Szövetséges Ellenőrző Bizottság?

Székely László a miniszteri parancs szellemében intézkedett. Másnap, február 11-én, bement a laktanyába és maga rendelt el létszámmellenőrzést, amelybe a szovjet táborparancsnokság egy tisztje is bekapcsolódott. Megállapították, hogy a jegyzőkönyvileg átvett létszámból mindössze két tiszt és öt légénységi állományú katona hiányzik.¹⁷ Azok a szovjet NKVD-s tiszték, akik Székely László hívására a február 11-i létszámmellenőrzésen részt vettek, kénytelenek voltak tudomásul venni ezt. Ennek ellenére a február 10-én felvonult szovjet őrség a helyén maradt: a Pavilon lakói tehát továbbra is hadifoglyok voltak.

Február 11-én újabb két hadifogolyszállítmány, Mezőtúrról 36 tiszt, 40 hadapród őrmester és 1423 légénységi állományú katona, Gödöllőről pedig 281 tiszt, 73 hadapród őrmester és 1192 légénységi állományú katona érkezett. Ezt a 3045 embert helyhiány miatt a hadosztályparancsnokság számára kijelölt épületben helyezték el. Az alakuló hadosztályparancsnokság ennek következtében egész személyzetével két helyiségbe zsúfolódott. Ez lett a parancsnokságra beosztottak szálláskörlete, és egyben az irodahelyiség is.¹⁸

A debreceni Pavilon laktanyában ekkor 8486 ember gyűlt össze. A zsúfoltság nagymértékben nehezítette a szervező munkát. A legfőbb problémát azonban mégis csak az jelentette, hogy a hadosztályparancsnokság nem rendelkezett szabadon az emberekkel, minthogy a 2. Ukrán Front még nem adta át őket. A hadosztályparancsnok ezért kérte február 11-én a honvédelmi minisztertől: „Kérem

15 Botond Béla visszaemlékezéseiből.

16 Uo.

17 HL HM 1945/eln. 20216. és 20567. sz., a 6. hadosztály parancsnokának február 11-i és 18-i, a HM-be küldött napijelentése. E jelentésekben nem tesznek említést vissza nem érkezett katonákról.

18 HL HM 1945. eln. 20216. sz.

oda hatni, hogy az oroszok vagy teljes egészében a hadosztályparancsnokság rendelkezésére bocsássák az átvett legénységet, vagy pedig az továbbra is orosz parancsnokság alatt maradjon.”¹⁹

A honvédelmi miniszter február 12-én megkérdezte a SZEB-től, hogy „hadifoglyok-e vagy katonák a Pavilonban levők”?²⁰ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának a válasza: „elvi döntések beérkeztéig hadifoglyok”.²¹ A Pavilon szovjet parancsnoka, felsőbb utasításra hivatkozva, ezekben a napokban nem engedte be a laktanyába a honvédelmi miniszter megbízottait.

Bizalmatlanok voltak a szovjet katonai szervek az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregét szervező tisztekkel szemben? – Valószínűleg igen. Az mindenesetre tény, hogy február 10-én nem tartották időszerűnek, hogy a HM megbízottai átvegyék az embereket. Hogy miért? – erre csak később derült fény.

Abban is különböztek a vélemények, hogy hol szervezzék meg a hadosztály kötelékeit. A honvédelmi miniszter például azt jelentette a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, hogy ő „a Debrecenbe érkezett hadifoglyok zömét az alakulatok megalakulásának helyére: Hajdúszoboszló, Hajdúsámson, Hajdúböszörmény, Hajdúhadháza, Balmazújváros és Püspökladány helységeibe, valamint a (debreceni) Gazdasági Akadémiára szándékozott útbá indítani. E helyeken ellátási szempontból előgondoskodás is történt.”²²

Amikor a Gödöllőről, Jászberényből és Mezőtúrról érkezettek mind a Pavilonban helyezték el, a miniszter úgy tervezte, hogy amint a 6. gyaloghadosztály egyes csapatainak kereteit felállították, azonnal útnak indítják őket a már említett helyőrségekbe.²³ A Pavilon szovjet parancsnoka ezzel szemben felsőbb utasításokra hivatkozva úgy döntött, hogy egy-egy zászlóaljat vagy ezredet először teljes állományra kell feltölteni, és csak ezután adhatók át.²⁴ A 6. hadosztály parancsnoka ezt tudomásul véve, már február 12-én arra kérte a tiszteket, hogy legyenek türelemmel: egyelőre egyetlen csoport sem hagyhatja el a laktanyát, mert „csak komplett egységek lesznek kihelyezhetőek”.²⁵

A minisztériumban sérelmezték a szovjet katonai vezetésnek ezt a korlátozó intézkedését. A történetek után, február 14-én a HM katonai főnöke ezt írta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak: „Kérek felvilágosítást, hogy az első magyar hadosztály megszervezésének részleteire vonatkozólag, milyen mértékben óhajt a Vörös Hadsereg befolyást gyakorolni?”²⁶ A választ a Honvédelmi Minisztériumban így jegyezték fel: „Felvilágosítást a Szövetséges Ellenőrző Bizottság még nem adhat. Felsőbb döntéseket vár.”²⁷

19 Uo.

20 HL HM 2. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

21 Uo. Az idézett szavakat a minisztériumban vezették rá az irat másolati példányára. *Kéri Kálmán* vezérkari ezredes ezzel ellentétben azt állítja visszaemlékezésében: a SZEB tisztsjei óvakodtak attól, hogy a Pavilonban lévőkre a „hadifogly” kifejezést használják.

22 HL HM 3. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

23 Uo.

24 A 6. ho vkf 1945. február 13-i helyzetjelentésében ez áll: „Jelentem, hogy egy orosz alezredes 13-án reggel a tábor megsemmisítette. Az orosz pság. a táborparancsnokság útján elrendelte, hogy a feltöltés csapatstentként egymás után történjék, amint egy csapatstent kész, azonnal útbá indítják új elhelyezési körletébe.” HL HM 1945. eln. 20226. sz.

25 *Székely László* naplója.

26 HL HM 31. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

27 Uo.

A későbbi eseményekből és a szovjet tisztek mellett működő tolmácsok elbeszéléséből ma már tudjuk, hogy a zárlatnak egyszerű oka volt: az NKVD tisztjei 1945. február 10-e után elkezdték a foglyok politikai szűrését. A szovjet elhárítók önéletrajzot írtak a magyar tisztekkel, feljegyezték a besúgók jelentéseit. (A „szűrésre” még visszatérünk.)

Az állomány rendezése

Négy napi zárlat után, február 16-ától a Honvédelmi Minisztérium kijelölt tisztjei ismét bemehettek a Pavilonba. Ettől kezdve már élelmiszerküldeményeket is be lehetett juttatni. A katonáknak előadásokat is tarthattak az Ideiglenes Kormány programjáról és a szövetséges hatalmak győztes csatáiról. Filmeket is vetíthettek nekik. A papok engedélyt kaptak arra, hogy prédikálhassanak.²⁸ Újságot azonban továbbra sem kaphattak az emberek,²⁹ tábori levelezőlapot nem írhattak; névjegyzéket sem lehetett közzétenni róluk,³⁰ minthogy szabadságukat még nem nyerték vissza. Ezt a helyzetet a tábor lakói tréfásan úgy jellemezték: „foglyokból fácánok lettünk”.³¹

Ezekben a napokban továbbra is a szovjet táborparancsnok utasítására végrehajtott létszámmellenőrzés volt a legfőbb program a laktanyában. Sokszor egy-két órát állt felsorakozva az egész „hadosztály”, amíg egy embert megtaláltak, aki a körletben aludt, vagy a gyengélkedőre ment és nem vették létszámba. A hadosztály szervezését a folytonos, sokszor fél napig tartó kényszerű sorakozó, a nehézkes létszámmellenőrzés erősen akadályozta, illetve késleltette.

Ebben a nehézségében a nyelvi problémák is közrejátszottak. A tolmács, akit a szovjet táborparancsnokság az alakuló magyar hadosztály törzsébe kirendelt, egy képzetlen ruszín ember volt, aki csak a konyhanyelvet beszélte, a katonai szakkifejezéseket nem ismerte, gyér szókinccse folytán a neki mondottakat csak alig-alig tudta lefordítani akár oroszra, akár magyarra, ami sokszor félreértéseket is okozott.³² Az is nehezítette a szervező munkát, hogy a 6. hadosztály törzsébe beosztott tisztek többsége nem, vagy csak alig ismerte tennivalóit.

Ilyen körülmények között szervezte meg a hadosztály vezérkari főnöke a hadosztály törzsét. Sikerült megalakítania a csapatok kereteit is. Február 15-én délelőtt befejeződött a 16. gyalogezred, a 6. utászszázlőalj és a 11/I. tüzérosztály személyi feltöltése, s ezzel ezek a kötelékek megalakultak.³³ Erről a honvédelmi miniszter február 18-án tett jelentést a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak.³⁴ Másnap Kondratov vezérőrnagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetője megszemlélte a tábor. Megállapította, hogy a magyar tisztek a foglyotömeget ez időre katonai kötelékekké formálták.³⁵ Február 21-re a 6/1.

28 HL HM 4. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

29 HL HM 5. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

30 *Székely László* naplója.

31 *Szabó Sándor* egykori fogoly szóbeli közlése.

32 Uo.

33 HL HM 1945. évi eln. ir. 20226. sz.

34 HL HM 5. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

35 *Székely László* naplója.

fogatolt kocsioszlop is megalakult,³⁶ s ezzel a Pavilonban a rendező, osztályozó munka – amire akkor ott lehetőség volt – befejeződött.

A 6. gyaloghadosztály február 21-i létszámhelyzetét a következő táblázat mutatja:³⁷

Fsz.	Megnevezés	Van					Rendsze- resítve (kell)	Hiány, feles- leg
		tiszt	hdp. őrm.	thtts.	legs.	össz.		
1.	Hadosztálytörzs	27	5	5	63	100	80	+20
2.	Gy-sági pk. törzs	2	–	2	9	13	30	–8
3.	Törzsparancsnokság	–	–	–	–	–	20	–20
4.	Zene	–	–	5	6	11	20	–9
5.	Prop. szakasz	1	–	–	–	1	20	–19
6.	16. gyalogezred	60	33	49	2313	2455	2450	+5
7.	17. gyalogezred	18	–	8	99	125	2450	–2325
8.	18. gyalogezred	34	16	32	312	394	2450	–2056
9.	6. felderítő osztály	20	6	13	412	451	750	–299
10.	11. tüzér e. pság.	–	–	–	–	–	80	–80
	11/I. tüz. oszt.	23	5	6	488	522	523	–1
	11/II. tüz. oszt.	–	–	–	–	–	523	–523
11.	12. tüzér e. pság.	–	–	–	–	–	112	–112
	12/I. gk. tü. o.	9	3	6	168	186	325	–149
	12/II. gk. tü. o.	–	–	–	–	–	535	–535
12.	6. légv. tü. o.	23	28	11	377	439	500	–61
13.	6. utászászlóalj	24	11	9	667	711	586	+125
14.	6. híradózászlóalj	9	11	1	205	226	500	–274
15.	6. gépk. száll. oszl.	11	16	18	295	340	500	–160
16.	6. fogatolt száll. oszl.	9	8	4	213	234	500	–266
17.	6. élm. raktár	14	12	23	364	413	500	–87
18.	Összesen:	284	154	192	5991	6621	13 444	–6823

A táblázatból látható, hogy a hadosztály felállítását a február 4-én kiadott hadrend szerint kezdték el. Ekkor még két tüzérezredet, légvédelmi tüzérosztályt és felderítő osztályt terveztek.

A hadifoglyok között azonban kevés volt a tüzér, s így a tervezett négy tüzérosztályból csak egyet lehetett létrehozni. Viszont volt elegendő műszaki katona, így nemcsak az utászászlóalj felállítására volt lehetőség, de még tartalékolhattak is embereket a gyalogezredek utászszakaszai számára. Híradó

³⁶ A 6. hadosztály parancsnokának jelentése. HL HM 1945. ált. 1392. sz.

³⁷ Uo.

szakképzettségük viszont csupán egy vezetékes század kiállításához voltak elegendők. A hadosztályvonathoz szükséges személyi állománynak a fele még hiányzott.

A három gyalogezred szervezését elkezdték ugyan, törzseiket úgy-ahogy létrehozták, de teljes állományra végül csak egyetlen gyalogezredet töltöttek fel. A 16. gyalogezred, a II/I. tüzérosztály, 6. utászszázlój és a 6/1. fogatolt kocsioszlop felállítása után a különféle szakképzettségű katonák hiánya miatt a Pavilonban további teljes állományú egységeket és alegységeket nem lehetett létrehozni.³⁸

Ez a megállapítás azonban csak részben helytálló. Ugyanis a Debrecenben összpontosított nyolc és félezer hadifogolyból több mint másfél ezret nem a 6. hadosztályhoz osztottak be. Ezeket a „felesleges” embereket az alábbi keretekben tartották nyilván 1945. február 21-én:³⁹

Fsz.	Alak.-Intézmény	Ti.	Hdp.	Thtsz.	Legs.	Össz.
1.	6. ho. kórház	32	13	17	415	477
2.	6. kik. zlj.					
3.	6. ker. pság.	9		7	17	33
4.	Őrzászlój	12	6	28	320	366
5.	Főv. közv. ala.-ok	63	22	36	788	909
6.	Be nem osztottak	42	13		4	59
7.	Megbízhatatlanok				26	26
	Összesen:	158	54	88	1570	1870

A Pavilon laktanyában 1945. február 21-én így tehát 442 tiszt, 208 hadapród őrmester, 280 tiszthelyettes és 7561 „legénységi” állományú katona, összesen 8491 ember tartózkodott.

A 6. pontban szereplő „be nem osztottak” idősebb korúak és betegek voltak. Mint látható, 26 embert a „megbízhatatlanok” rovatban tartottak nyilván. Ezek nyilasok és Volksbundisták lehettek.

A „fővezérségközvetlen alakulatok” számára fenntartott 909 fő fegyvernemére, szakképzettségére és korára csak következtetni tudunk. Ugyanis egy február 15-i kimutatás szerint⁴⁰ a Pavilonban a következők is szerepeltek a nyilvántartásban: műszaki gépkezelő 111, hidász 171, vasútépítő 104, repülő 328, és végül lőszerkezelő 37. A felsoroltakon kívül a hadifoglyok között még folyamőrök is akadtak.⁴¹

Valószínű, hogy a „fővezérség” részére fenntartott 909 katonát a repülő-, hidász-, folyamőr és az egyéb fegyvernemi alegységek részére tartalékolták. Érthető, ha

38 Uo.

39 Uo.

40 HL HM 1945. évi eln. ir. 20226. sz.

41 *Dezsényi Miklós* folyamőr ezredes közlése. A folyamőr katonákat ő vezette el Debrecenből Budapestre, a folyamőr laktanyába.

ezeket a különleges szakképzettségű katonákat nem osztották be a gyaloghadosztályba. A Pavilonban sok volt az idős és a fizikailag leromlott ember, s ezért az is érthető, ha közülük 477-et a helyőrségi kórházhoz osztottak be. Egyetlen elmarasztaló megjegyzés: talán nem kellett volna őrzésőrséget szervezni.

Az állomány politikai „szűrése”

A soron következő lépés az lett volna, hogy a komplett kötelékeket kihelyezzék a Hajdúság falvaiba, ám a Pavilont egyelőre senki sem hagyhatta el. Pedig a magyarok ez időre már bebizonyították, hogy érdemesek a bizalomra. A Réthy Andor ezredes által eltávozásra és szabadságra engedett katonák már bevonultak,⁴² s ezért a szovjet parancsnokság számára a február 10-i „affér” már nem jelenthetett problémát.

A kilépési tilalomnak egyszerű oka volt: a szovjet katonai elhárító szervek emberei február 21-ig még nem fejezték be a munkájukat. A Pavilonban egy időben, párhuzamosan kétfajta tevékenység folyt: a magyarok szervezték a hadosztályt, az NKVD tisztjei pedig „kiszűrték” a megbízhatatlanokat vagy pontosabban fogalmazva: felderítették, majd eltávolították az általuk fasisztának nyilvánított személyeket.

A szovjet elhárítók több életrajzot írtak a fogoly tisztekkel. Már ezek elolvasása is sok időbe tellett. A jelentősebb személyekről talán még a lakóhelyükön is gyűjtöttek adatokat, ami a munkájukat csak tovább bonyolította. Magyar elhárító szerv híján egyedül kellett dolgozniuk, helyismeret és nyelvtudás nélkül. A magyar nyelvet rosszul beszélő ruszin tolmácsok – akik a magyarokkal szemben ellenséges érzületűek is lehettek – a szovjet tisztek munkáját csak tovább nehezítették.

Február 20-án egy szovjet gárdaezredes arra kötelezte a hadosztályparancsnokságot, hogy minden emberről készítsenek névre szóló kartotékot, az illető legfontosabb adataival: név, születési év, hely, anyja, apja neve, lakcíme, rendfokozata és legutóbbi katonai beosztása.⁴³ A kartotékok szövegét ezután a szovjet katonai elhárítás tolmácsa éjjel-nappal fordította oroszra.⁴⁴

De más fordítanivaló is akadt, így például a már megalakult magyar kötelékek névjegyzéke. A 16. gyalogezred névsorát február 17-én átadták a szovjet tiszteknek, a II/1. tüzérszázalékát és az utászszázalékát pedig már napokkal azelőtt. De nem mindegyik tolmács tudott oroszul írni, s ezért a névsorok lefordítását még február 24-én sem kezdték el.⁴⁵

A hadosztályparancsnokság igyekezett elősegíteni a szovjet katonai elhárító szerv munkáját. Február 17-én például a hadosztályparancsnokság utasítására az al egységek parancsnokai mindenképp poggyászvizsgálatot tartottak, hogy megállapítsák, van-e ellenséges propagandaanyag az embereknél. Ilyen írások nem

42 HL HM 1945. eln. 20567 sz. A február 7-én és 9-én Debrecenbe érkezett három fogolyszállítmánnyal 5443, a 11-én befutott két szerelvényt pedig 3045, összesen tehát 8488 fogoly érkezett. A ho. pság. 1945. február 21-i létszámjelentése szerint viszont a Pavilonban e napon csak 8471 ember volt (HL HM 1945. ált. 1392), a hiány 17. Február 9-én a HM-be és a 6. ker. pság.-hoz is helyezték át tiszteket, később a betegeket a kórházba viték, a hiány így keletkezett.

43 Székely László naplója.

44 Szabó Sándor szóbeli közlése.

45 Székely László naplója.

voltak, de hogy a félreértéseket elkerüljék, a tisztek minden német nyelvű könyvet összeszedtek, és leadták azokat a szovjet táborparancsnokságnak.⁴⁶

A személyi állomány között felfedezett nyilasokat a hadosztályparancsnokság név szerint is nyilvántartotta,⁴⁷ a csendőröket, a testőröket pedig külön alegységbe szervezték, hogy a szovjet tisztek gyorsabban eligazodjanak a személyi állományban.

Élelmezés

A HM és a SZEB közti kérdés-felelet játék mögött, hogy tudniillik foglyok-e a magyarok vagy sem, lényegében az a másik kérdés húzódott meg: kinek a kötelessége élelmezni őket? A szovjet fél számára az élelmezés nem jelenthetett gondot, minthogy magyarországi raktárai tele voltak gabonával egyéb élelemmel. Voltak gulyái, birkanyájai, sertéskondái is. A 2. Ukrán front ugyanis birtokba vette a gabonaraktárakat, a nyájakban talált állatokat, ebből élelmezte csapatait és foglyait. A magyar malmok, a vágóhidak s az ipari üzemek a szovjet hadsereg számára dolgoztak. A magyar Ideiglenes Kormány viszont nehéz helyzetben volt. Élelmezési gondjairól bővebben is szólni kell.

1944-ben jó termés volt Magyarországon és élőállat is volt elegendő. Bár a Jurgsek-féle beszolgáltatási rendelet értelmében a termés egy részét 1944 nyarán az állam elvette a parasztoktól, és a Vörös Hadsereg bevonulása előtt a visszavonulók elrabolták az ország élelmiszerkészletének egy részét, s bár 1944 végén a magyar, a német és a szovjet katonák egyaránt megjelentek Magyarországon, mint fogyasztók, 1945 első hónapjaiban még mindig volt kenyérnek való és más szemes termés a parasztok kamráiban. S ha meg is fogyatkozott a falvakban a szarvasmarha-, sertés- és juhállomány, még mindig volt belőle. A Honvédelmi Minisztérium szervezői 1945 februárjában tehát még vásárolhattak volna élelmet a falvakban, ha a szükséges pénz és szállítóeszköz rendelkezésükre áll, s ha a felvásárláshoz a helyi szovjet megszálló hatóságok hozzájárulnak.⁴⁸ Ezekben a hónapokban vagy a Vörös Hadseregtől, vagy a parasztoktól lehetett ennivalót szerezní. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a születő új magyar állam helyi szervei alig-alig rendelkeztek élelmiszerkészletekkel.

A kormány számára csaknem megoldhatatlan feladatot jelentett az ország élelmezése. Miskolc, Diósgyőr, Ózd, Salgótarján éhező munkásai részére már 1945 januárjában el kellett kezdeni az élelemgyűjtést. Februárban jutott el a vidék lakosságához a budapestiek drámai hangú felhívása: „Budapest végszükségbe került. Romok közt, víz és világítás nélkül, ablaktalan házakban tengődünk. Tegnap a háború, ma az éhínség, holnap a járvány tizedeli meg sorainkat. Nők és gyermekek halnak éhen, férfiak esnek össze munkahelyükön..., ha nem kapunk segítséget, szabadság helyett a halál vár reánk.”⁴⁹

46 A ho. pság. 1945. február 22-i helyzetjelentése. HL HM 1945. eln. 20551. sz.

47 HL HM 1945. ált. 1394. sz.

48 *Botond Béla* visszaemlékezéséből.

49 Felszabadulás. 1944. szeptember 26.–1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia születésének történetéből. Budapest, 1955. 370. 380. o.

A debreceni Pavilon lakói még a rossz napokban is több élelmiszerhez jutottak, mint Budapest és az iparvidék lakossága. Legelőször a városok éhezőt kellett hát megsegíteni, különös tekintettel a nőkre és a gyermekekre. De az alakuló 6. hadosztály személyi állományának ellátása sem tűrhetett halasztást, hiszen a harcra készülők ereje és egészsége forgott kockán.

A felállítandó csapatok ételmezésének a kérdése természetesen nem február közepén vetődött fel először, hanem január utolsó napjaiban, amikor a Honvédelmi Minisztériumban megtudták, hogy Debrecen felé útban vannak az átadásra szánt magyar hadifoglyok. Tisztázni kellett, ki gondoskodik a Debrecenbe érkező foglyokról? Ki ételmezi majd a felállítandó magyar hadosztályokat: a Vörös Hadsereg, vagy a Honvédelmi Minisztérium? Az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény ugyanis nem rendelkezik erről. Ezért a szovjet és magyar félnek e kérdésben utólag kellett megállapodnia. Ám ha a foglyokat valóban átadták volna, a honvédelmi miniszternek már február 7-étől kötelessége lett volna a beérkezők ételmezéséről gondoskodni, addig is, amíg a két fél között az említett megállapodás létrejön.

A minisztériumnak azonban nem voltak sem emberei, sem szállítóeszközei ahhoz, hogy a Pavilonba érkezők ételmezési gondját levegye a szovjet hatóságok válláról. A honvédelmi miniszter közbenjárására annyi mindenesetre történt, hogy a közellátásügyi miniszter február 6-án Debrecen város készletéből 39 mázsa kenyeret azonnal kiutalt az éppen beérkezett embereknek.⁵⁰ Ez azon a napon jelentős segítség volt. De többre lett volna szükség.

Szerencse, hogy a foglyokkal együtt nemcsak őrség, de beszerző-, ételmező-, valamint egészségügyi személyzet is érkezett Debrecenbe – tehergépkocsikkal! –, s ezek a szovjet katonák, a lehetőségekhez mérten, lelkiismeretesen gondoskodtak a rájuk bízott emberekről.

A szakácsok éjjel-nappal főztek, és aki a Pavilonba bekerült, azonnal kapott enni. Naponta kétszer volt borsóleves, 10–15 dekányi kenyérrel. Február 13-án az ételmezés még némileg javult is: borsó helyett babot főztek, s a szerencsésebbek a levesben húst is találtak. E napon fejenként 2 dkg cukrot is osztottak, és ez alkalomból 50 dkg kenyeret adtak az embereknek. Másnap a tehergépkocsik burgonyáért mentek és szalonnát is hoztak, amit zsírnak sütöttek ki. A leves minőségét ezzel is javították.⁵¹

A szovjet gépkocsikat és a hadifoglyok ételmezésével megbízott szovjet katonákat a gödöllői és jászberényi szovjet parancsnokság visszavárta. A HM vezetőinek úgyszólván minden nap számolniuk kellett azzal, hogy a leendő 6. hadosztály ételmezésének gondja az ő nyakukba szakad. Dönteni kellett tehát: kinek a feladata a magyar katonák ételmezése? Február első felében a szovjet és magyar fél között e kérdésben még csak párbeszéd folyt. Az illetékes magyar minisztereknek az volt a véleményük, mivel az országban megmaradt raktári készletek felett a Vörös Hadsereg rendelkezik, az új magyar honvédség csapatainak ételmezését is a Vörös

50 Az INK közellátásügyi miniszterének 1945. február 13-án kelt leirata Debrecen város polgármesteréhez. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban: HBM L). Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai 1945. XXI. 505/a 23. csomó 2510/1945. sz. Faraghó e leiratában azt is közölte a polgármesterrel, hogy a Hortobágyalomban a város búza-készletéből 200 mázsát lefoglalt, hogy abból a Honvédséget „feltétlen szükség esetén” kisegíthesse.

51 HL HM 1945. eln. 20567. és 20226. sz., továbbá Székely László naplója.

Hadseregnek kell vállalnia.⁵² A honvédelmi és a közellátásügyi minisztérium képviselői e véleményükkel és kérelmükkel a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordultak, amely azonban csak a közvetítő-közbenjáró szerepe vállalkozhatott. Az ország raktári készleteivel ugyanis nem a SZEB, hanem a harcoló hadseregeket vezénylő frontparancsnokság rendelkezett. A frontparancsnokság képviselőinek álláspontja pedig az volt, hogy ők „élelmezést csak harcoló csapatoknak adnak, a mögöttes országrészekben ez a helyi hatóság, illetve a polgárság feladata”.⁵³

Vörös János honvédelmi miniszter, arra számítva, hogy a szovjet fél valóban átadja az ígért húszezer hadifoglyot, már a hónap elején kérte Faragho Gábor közellátásügyi minisztert, hogy „a Magyar Honvédség Debrecenben lévő legénysége tíz napra való élelmezése céljából 700 q kenyérlisztet, 35 q rántáslisztet, 420 q húst, 280 q száraz főzeléket, 70 q szalonnát, 35 q zsírt, továbbá megfelelő mennyiségű sót, ecetet, cukrot, kávékonzervet, gyümölcszít stb. bocsássanak rendelkezésére”.⁵⁴ Faragho Gábor miniszter azonban közölte a Honvédelmi Minisztériummal: „a Közellátásügyi Minisztériumnak, minthogy a begyűjtő szervek (központok) működése lehetetlenné vált, s raktári készleteink nincsenek, nem áll módjában a kért élelmiszereket rendelkezésére bocsátani”.⁵⁵

A honvédelmi miniszter a SZEB-től is kért segítséget. Ezt írta: „Szükséges volna Debrecenben a Lovassági laktanya, vagy a Péterfia laktanya és az Élelmezési raktár teljes egészében való rendelkezésre bocsátása, valamint a honvédségi készletek összegyűjtése céljából a szovjet hadseregtől 1 gk.-oszlop (20 db 3 tonnás tkg.) használatra való átadása, mert ezek nélkül a bejelentett felszerelési és élelmezési anyagok a helyszínen elkallódnak, illetve elfogyasztódnak.”⁵⁶

Vörös János sem az említett laktányákat, sem a kért gépkocsikat nem kapta meg a 2. Ukrán Fronttól. Viszont február 12-én a SZEB elismerte, hogy a Pavilonban lévők nem katonák, hanem hadifoglyok, s ebből az is nyilvánvalóvá lett, hogy élelmezésük a szovjet fél feladata. A magyar közellátásügyi miniszter február 13-án úgy tudta, hogy a szovjet hatóságok február 20-ig élelmezik a Pavilonban levőket.⁵⁷ Három nap múlva – február 16-án – Kondratov vezérőrnagy, a SZEB képviselője az alábbiakat közölte a Honvédelmi Minisztérium katonai főnökével: „A Pavilon laktanyában levő emberek február 20-ig orosz őrizetben és ellátásban maradnak. A február 20. utáni időre még döntés érkezik.”⁵⁸ A Honvédelmi Minisztérium vezetői időt nyertek.

Ezekeben a sürgető napokban újra csak Debrecen segített az alakuló új honvédségnek. Február 10-én a magyar pénzügyminiszter „a hadifoglyok élelmezésére 688 602 pengőt utalt ki Debrecen város házipénztárából”.⁵⁹ Járműveket persze nem adhatott. A honvédség beszerzői ennek ellenére február 17-én

52 HBM L Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai. 1945. XXI. 505/a. 23. csomó, 2510/1945. sz.

53 Uo.

54 L. a 29. sz. jegyzetet.

55 Uo.

56 HL HM 1945. febr. 16-i SZEB-nek küldött helyzetjelentés.

57 L. a 29. sz. jegyzetet.

58 HL HM 1945. február 16-i 4. sz. tájékoztató jelentés a SZEB részére.

59 HBM L Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai 1945. XXI. 505/a 23. csomó 3067/1945. sz. A Debrecen által folyósított közel 700 ezer pengőt Kass József zászlós, gh-főnök vette át. A pénz átvételének időpontjai és összegei: 1945. február 17-én 60 ezer P., 19-én 100 ezer P., 24-én 150 ezer P., 28-án 378 602 P.

elindultak a Debrecen környéki falvakba, hogy a parasztoktól élelmet vásároljanak az alakuló 6. hadosztály számára. Sietni kellett, közeledett február 20-a.

Az egészség megőrzése legalább olyan fontos, mint az élelmezés, a kettő összefügg. Bár a szovjet egészségügyi személyzet alig rendelkezett gyógyszerrel, és azt Debrecenben sem kaphatott, mégsem történt komolyabb baj a Pavilonban. Forró, száraz gőzbe tették a ruházatot, amíg a tetvek elpusztultak, addig az embereket is megfürdették. Február 14-től kezdve naponta mintegy ezer embert fertőtlenítettek, s ennek következtében tifuszos megbetegedés nem fordult elő.⁶⁰ Gyengélkedők azonban voltak, sőt ezek száma naponként növekedett: február 14-én például mindhárom gyalogezred parancsnoka beteg volt. Történt egy szomorú esemény is: egy honvéd február 16-án „végelgyengülésében” elhalálozott.

Ekkor már majdnem két hét telt el azóta, hogy Gödöllőről és Jászberényből a hadifogoly önkéntesek nagyobbik része megérkezett Debrecenbe. S ahogy teltek a napok, az emberek egyre gyengébbek, egyre soványabbak lettek. Az élelmezés mennyisége és minősége az egész időszak alatt mit sem változott. Csak február 13-án főztek babot, s attól kezdve ismét borsólevest adtak. A laktanyában úgynevezett „maradékhus” szállítottak. Így például február 15-én a vételezett három és fél mázsa húsból mindössze csak 50–60 kg zsiger volt használható, a többit – valami okból – el kellett ásní.⁶¹ Erről értesülve, a szovjet katonaorvosnő és a szovjet táborparancsnok-helyettes ígéretet tett, hogy az elmaradt húst pótolják. Másnap az ellátás valóban javult, de a hadosztályparancsnok február 21-én újra azt jelentette a honvédelmi miniszternek: „A húsellátás igen gyenge, a három napra kiadott húsmennyiség 3/4 része zsiger és belsőrész.”⁶²

Ebber, a helyzetben a környék lakosságának élelmiszeradományai nagy segítséget jelentettek volna. De a minisztérium illetékes tisztjei a hagyományos, úgynevezett „békebeli” módon próbálták összegyűjteni a szükséges élelmezési cikket: igényléseiket a közellátásügyi miniszter elé terjesztették, s beszerzőket küldtek a falvakba. Eszükbe sem jutott, hogy a pártokhoz, a nemzeti bizottságokhoz, vagy közvetlenül a lakossághoz forduljanak. A debreceni társadalmi szervek viszont ezekben a hetekben nem a Pavilonra figyeltek, hanem Budapest és Észak-Magyarország éhező lakosságára. E tekintetben talán csak Kaba község a kivétel, amely egyidejűleg adott élelmet Budapestnek és a honvédségnek is. A kabaiak ezekben a válságos napokban tekintélyes mennyiségben küldtek marhahúst a Pavilon lakóinak.⁶³

A HM vezetői aggodalommal fogadták a Pavilonból érkező híreket. Február 16-án délelőtt B. Szabó István honvédelmi minisztériumi államtitkár meg is jelent a laktanyában, „és behatóan érdeklődött a hadosztály felállításának eddig végrehajtott és a következőkben tervezett mozzanatairól, majd a hadosztályparancsnok kíséretében megtekintette a legénységi elhelyezési körleteket, a konyhát és a gyengélkedőszobát.”⁶⁴ Egyelőre azonban ő sem tudott közbeavatkozni. Február 19-re huzamosabb ideig tartó egyoldalú, elégtelen táplálkozás és vitaminhiány miatt a

60 Székely László naplója.

61 HL HM 1945. évi eln. ir. 20226. sz.

62 A ho. pság. 1945. évi február 21-i helyzetjelentése. HL HM 1945. eln. 20226. sz.

63 HL HM 4. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

64 HL HM 1945. évi eln. 20226. sz.

legyengült, súlyos hasmenéses, hörghurutos és lábfájásos megbetegedések száma már 400-ra emelkedett. A rossz elhelyezés, az alacsony kalóriaértékű táplálkozás és a gyógyszerek teljes hiánya miatt a hadosztályparancsnokság az egészségügyi helyzet további rosszabbodásával számolt.⁶⁵

Február 21-én a hadosztály parancsnoka jelentette a honvédelmi miniszternek: „A tábor annyira zsúfolva van, hogy újabb foglyszállítmányokat elhelyezni már nem lehet. Ennek következtében a hadosztály további megszervezése holtpontra jutott, és azon is marad mindaddig, amíg a már teljes állományra feltöltött egységek ki nem helyeztetnek...”⁶⁶ A kihelyezés lehetővé tenné az élelmezés gyökeres megjavítását, „másképp a legénység egyre süllyedő hangulatának emelését is maga után vonná. Az emberek látnák azt, hogy az oroszok, akik a teljes állományra feltöltött egységek kihelyezését megígérték, ígéretüket be is tartják. Ez a körülmény bizalmat keltene bennük a jövővel szemben”.⁶⁷

Február 20-tól kezdve, amikor a Pavilonban levők élelmezését a HM átvette,⁶⁸ néhány napig úgy tűnt, hogy a minisztérium és a kerületi parancsnokság tisztjei ezt a feladatot nem tudják megoldani. A foglyok ezekben a napokban kevesebb ételhez jutottak, mint amikor a szovjet szervek élelmezték őket. A honvédelmi miniszter persze számolt ezzel, és február 19-én jelentette is a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnak: „A hadifoglyok élelmezésére napi 8 tonna étel szükséges. Amíg tehérgépkocsik nincsenek, addig az étel behozatala (Debrecenbe) lehetetlen.”⁶⁹ Február 24-én ehhez hozzátette a miniszter: „Kérem... 4–5 tehérgépkocsi rendelkezésemre bocsátását, mert ezek hiányában a foglyotábor élelmezése nem biztosítható.”⁷⁰ A hadifoglyok ekkor gyakorlatilag éheztek.

A válságos helyzetről tanácskozott 1945. február 26-án a Debreceni Nemzeti Bizottság. „Napirend előtt Szabó István⁷¹ szövé teszi a hadifogságból visszatért magyar honvédek szomorú anyagi helyzetét és indítványozza, hogy a Nemzeti Bizottság menesszen küldöttséget a honvédelmi miniszter úrhoz, miszerint hatalmazza fel a küldöttséget, hogy a magyar hadifoglyok ügyét megvizsgálja, és a magyar hadifogoly honvédek sorsán történő mielőbbi segítség érdekében teendő javaslatait, illetékes helyre sürgősen megtehesse.” A Nemzeti Bizottság e javaslatot elfogadta.⁷² A küldöttség meg is jelent a Honvédelmi Minisztériumban, s a delegáció tagjai és a HM tisztjei között meglehetősen éles vitára került sor. Kölcsönösen egymást okolták a kialakult helyzetért. A Nemzeti Bizottság kezdeményezésének és ennek a küldöttségjárásnak végül is az lett az eredménye, hogy mind a HM, mind a Hajdúság fokozottabb figyelmet szentelt a katonák élelmezésének. Ezek után remélni lehetett, hogy meggyeszerre megindul majd az élelmiszergyűjtés a katonák számára, s hogy a leendő magyar hadsereg élelmező tisztjeinek az erőfeszítései is jobb eredményt hoznak. Egyébként éppen akkor kezdett javulni a Pavilonban levők

65 Uo.

66 HL HM 1945. ált. 1392. sz.

67 Uo.

68 HL HM 4. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

69 HL HM 5. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

70 HL HM 7. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

71 Az MKP Keletmagyarországi Területi Bizottságának titkáráról van szó, a későbbi Szabó István altábornagyról, a Magyar Néphadsereg személyügyi főcsoportfőnökről.

72 HBM L. A Debreceni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei. 1944–45. A 76–78. o.

ellátása, amikor a Debreceni Nemzeti Bizottság ülésén a drámai felszólalások elhangzottak. Debrecen város pénztárából február 17-én 60, 19-én 100, 14-én pedig 150 ezer pengőt vett fel a kerületi parancsnokság gazdasági hivatalának főnöke. Ebből az élelembeszerzők néhány nap alatt nemcsak megvásárolták az élelmet, hanem valami módon be is szállították Debrecenbe. A hadosztályparancsnok jelentései így rögzítik az élelmezési helyzet változásait: február 25: „A húsellátás kissé javult.” 26-án: „5 db sertést vágtak a konyha részére.” 27-én: „Az étkezés a zsiradék kiszolgáltatása következtében tartalmasabb és ízletes.” 28-án: „A húsellátás disznóhús kiszolgálással javult.”⁷³

Az ellátás megjavításához a lakosság is nagymértékben hozzájárult. Ez a szovjet öröknek is köszönhető, akik csak arra vigyáztak, hogy senki el ne szökhessen, de megengedték, hogy a katonák beszélgessenek a drótkerítésen át a civilekkel, s hogy azok csomagokat adjanak be nekik. Az örök közül a néhány magyarul is tudó ruszin még biztatta is a foglyokat: „Ne féljeteK, nem sokáig lesztek itt, csak amíg a névsorok elkészülnek. Azután Vörös János katonái lesztek.”⁷⁴

A hadosztályparancsnok 1. számú parancsa

Eljött február 22-e is, a várva várt 20-a utáni második nap. A minisztérium illetékesei azonban még mindig nem értesítették a hadosztályt a kihelyezés időpontjáról. Pedig az emberek minden percben várták a szabadulást.

Ilyen helyzetben nem célszerű tétlenül hagyni a katonákat. Ezért az egyéni tisztálkodásra, a különböző laktanyai munkára fordított, és a sorakozókra pazarolt idő mellett a hadosztályparancsnokság sort kerített tisztelgési, zártrendi, úgynevezett „fegyelmező” gyakorlatokra is.⁷⁵ De még nagyobb szükség volt arra, hogy elbeszélgessenek a katonákkal, akikben már-már kezdett elhatalmasodni a csalódottság érzése. Tartani kellett bennük a lelket. El kellett érni, hogy bízzanak a tisztekben, akik közül nem is egyben és nem is olyan régen csalódtak. El kellett érni, hogy bízzanak az „oroszkban”, a tegnapi ellenségben. Választ kellett adni kérdéseikre, ha nem is az összesre, de legalább a számukra legizgatóbbakra, arra, hogy mi történik a frontokon, mit hozhat a jövő a magyarság számára – és természetesen arra, hogy mikor alakul meg a hadosztály.

Február 22-én a hadosztályparancsnok ezer példányban vitte be a Pávilonba az általa február 11-én aláírt, és ez időre nyomdai úton előállított 1. számú parancsot.⁷⁶ Minden alegységnél felolvasták és magyarázták a hadosztályparancsnok szavait:

„Honvédek! Magyar Bajtársak!”

A németek érdekében folytatott háború következtében az ország nagy része romokban és kirabolva. Ez lett az eredménye az ország régi vezetésének és a nemzetrontó nyilasok garázdálkodásának, akik azért, hogy hatalomhoz jussanak, eladták az országot az ősi ellenségnek, a németeknek.

73 HL HM 1945. eln. 20551. és 20567. sz., továbbá Székely László visszaemlékezéséből.

74 Naláci Ádám visszaemlékezése, a szerző birtokában.

75 A ho. pság. 1945. február 22-i és további napijelentéseiben állandóan szó van a „fegyelmező gyakorlatokról” (HM 1945. eln. 20551. sz.).

76 Székely László naplója.

A visszavonuló németek embertelenül pusztítottak, raboltak, és az ország dolgozó népének sok évtizedes munkáját tették tönkre. Gyönyörű fővárosunk romokban hever, a hidak felrobbantva. A polgári lakosság, nők és gyermekek megszámlálhatatlan tömegei estek áldozatul esztelen és céltalan önzésüknek. A Dunántúl egy részét még mindig a német és nyilas csizmák tapossák.

De még nincs veszve minden!

Alakulóban az új magyar honvédség, amely még bosszút állhat országunk megrontóin, és részben jóvátelheti azt, amit előbbi vezetőink és a nyilasok a szabadságszerető népek ellen vívott háborúban vétkeztek.

Még alkalmunk nyílik arra, hogy a szabadságszerető szövetséges nemzetek oldalán, a diadalmas orosz Vörös Hadsereggel válllvetve és együtt harcolva segítsünk romlásba döntött Hazánk feltámasztásában.

Parancsnokságom alatt Ti képezitek majd ennek az új magyar honvédségnek legelőször megalakuló hadosztályát. Fel a fejjel, honvédek! Legyetek büszkék rá, hogy Ti lesztek az elsők között, akik szerencsétlen magyar hazánkon segíteni akarnak és segíteni tudnak!

Hogy mennyire tudunk segíteni, az csak Rajtatok múlik. Minél bátrabban, minél vitézebbül és minél nagyobb gyűlölettel harcoltok majd ősi ellenségünk ellen, annál nagyobb súlya lesz érdemeteknek a békekötésnél, amikor szegény Hazánk végleges sorsáról is döntenek. Ha Ti vitézül helytálltok és bátran, a magyar honvéd hírnevéhez méltó módon harcoltok, akkor szebb, jobb és igazságosabb jövő vár reánk, amelyben mindenki megkapja azt, amit munkájával kiérdemelt, és nem más henyélok fogják bezsebelni a Ti verejtéketekkel öntözött magyar föld termését.

A földosztásnál, amelyet az új Magyar Kormány hajt végre, azok kapnak elsősorban földet, akik mint honvédek, a németek ellen bátran harcolva tették lehetővé azt, hogy országunkat újjáépítsük.

A mostani kezdeti nehézségeket még egy rövid ideig türelmesen viseljétek el, és azután, amikor fegyvert és felszerelést kapunk, meg fogjuk mutatni, hogy érdemesek vagyunk a győztes nagy nemzetek bizalmára és a magyar nemzet számára kivívjuk azt a helyet, amely a szabad nemzetek között megilleti. Hogy ez a hely milyen lesz, ismétlem főleg Rajtatok múlik. Minél fegyvelmezettebbek lesztek, minél vitézebbül harcoltok, annál jobb lesz a sorsunk.

Ez és a Magyarok Istene vezessen bennünket a jövőben, hogy még unokáink is áldva emlegessék az új honvédség dicsőséges küzdelmeit, amelyekkel a szebb, jobb, igazságosabb, boldogabb, demokratikus Magyarország alapjait rakjuk le.”⁷⁷

Új hadrend

A hadosztály még meg sem alakult, amikor – a fegyverzetben és a szállítóeszközökben előre is látható hiányok miatt – új szervezetre tért át. Február 21-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megbízottja a HM katonai főnökének azt az utasítást adta, hogy az érvényben levő 14 ezer fős gyaloghadosztály szervezési és állománytáblázata helyett 22-én délig egy új – kevesebb fegyverrel és gépkocsival

77 HL A 6. hadosztályparancsnokság napiparancsai.

rendelkező –, 10 500 fős hadrendet és állománytáblát dolgozzanak ki.⁷⁸ Ezt az új hadrendet és állománytáblázatot a minisztérium tisztjei egy nap és egy éjjel (!) valóban elkészítették.

A 6. hadosztály parancsnoka február 23-án kapta meg a HM-től a véglegesített állománytáblázatot, a 10 479 főre csökkentett hadosztályhadrendet.⁷⁹ (Ettől kezdve az előbbit „A”, ezt pedig „B” hadrendnek nevezték.) Az eredeti „A” hadrendhez képest a „B” hadrend két tüzérezred helyett csak egy tüzérezredet, a légvédelmi tüzérosztály helyett csak egy üteget tartalmazott. Csökkent a többi alakulat létszáma is. Ennek megfelelően a 6. gyaloghadosztály részeként meg kellett szervezni a 16., 17. és a 18. gyalogezredet.

Mindegyik gyalogezred ezredtörzsből, három gyalogzászlóaljából és ezredközvetlen alegységekből (árkászszakasz, távbeszélő szakasz, aknavető század, páncéltörő ágyús század) állt.

Megszervezésre várt továbbá a 11. tüzérezred (két tüzérosztállyal, mindegyikben 2-2 üteggel), a 6. gépvontatású légvédelmi gépágyús üteg, a 6. utászászlóalj, a 6. híradószázad és a 6. seregvonat (részei: az 1. és 2. tehergépkocsi, az 1. és 2. fogatolt, a 6. ételmezési, a 6. lőszerkezelő, a 6. sütőoszlop, a 6. kórház, a 6. sebesültszállító oszlop, a lókorház és a 6. műhelyszakasz).

Már elkezdték a kötelékek rendezését a B hadrend előírásai szerint, amikor Szalai Tibor tüzér alezredes – mint a HM összekötő tisztje – azzal a paranccsal jelent meg a hadosztálynál, hogy azonnal meg kell kezdeni az esküre való felkészülést. A hadosztálynál elkezdtek a katonai eskütétel alaki fogásainak tanítását. Új vezényszavaktól lett hangos a laktanya: „Sapkát le!” „Eskühöz!” Ezt gyakorolták a katonák, először kisebb, majd nagyobb kötelékekben. Egyszerre egészen jó lett a hangulat, amit a cigányzene is emelt – mert Szalai Tibor zenekart is hozatott a laktanyába.⁸⁰

Az állomány rendezésének és „szűrésének” első látható jele az volt, amikor február 21-én a nyilasokat, a csendőröket, a németajkúakat és a kiskorúakat (mert gyerekmemberek is voltak a táborban) – összesen 80 főt – elszállították a Pavi-lonból.⁸¹

Más jelek is voltak. Február 23-a után a szokásosnál nagyobb mozgás indult meg. Csoportokat vittek, csoportokat hoztak a laktanyába. A levegőben volt, hogy a hadifoglyok politikai szűrését rövidesen befejezik.

Az élelem beszerzését végző öt tehergépkocsi a tábor régi szovjet keretével együtt, február 24-én visszament Gödöllőre.⁸² Ebből is arra következtettek az emberek, hogy napokon belül átadják őket a Honvédelmi Minisztériumnak. De egy különös, baljós esemény is történt. A hadosztályparancsnok február 25-i feljegyzése szerint e napon: „Egy orosz hadnagy jön be a táborba, különleges megbízatással, melyről még a hadosztályparancsnokot sem tájékoztatta.”⁸³ Február 27-én a titokzatos hadnagy küldetésére fény derült. E napon a hadosztály 15 tisztjét és egy

78 HL HM 1945. február 21-i napijelentés a SZEB-nek.

79 Székely László naplója.

80 Botond Béla visszaemlékezéséből.

81 HL HM 1945. eln. 20226. sz.

82 HL HM 7. sz. helyzetjelentés a SZEB-nek.

83 Székely László naplója.

tiszthelyettest a többiekénél korábban, reggel 5 óra körül ébresztettek. A laktanyából az egyik közeli mellékutcában álló, leponyvázott teherautóra ültették őket, az orosz űr is felszállt, és a gépkocsi elindult. A tisztek lehorgasztott fejjel, némán ültek a gépkocsin, egyikük se tudta, hogy mindez miért történik. Botond Béla vezérkari őrnagyot, a hadosztály megbízott vezérkari főnökét, a hadosztályparancsnokság 1/b és 1/c osztályának vezetőjét, a parancsnokság több más tisztjét, a felderítőosztály és a tehergépkocsi-oszlop parancsnokát is elvitték.⁸⁴

A hadosztálytörzset lefejezték. Leállt a munka, nagy lett a tanácstalanság. Rémhírek kaptak lábra. Még szerencse, hogy Székely László az ezredtörzseket nem költöztette át a hadosztálytörzs épületébe. Egyébként most őértük is fájhatott volna a feje.

Másnap a honvédelmi miniszter a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól kérte az elvitt személyek visszaadását, de kérését nem teljesítették.⁸⁵ Ezek után új hadosztályparancsnokságot kellett szervezni.

Botond Béla vezérkari őrnagy és néhány társa váratlan és nem megmagyarázott eltűnéséről csak jóval később – március közepén – derült ki, hogy az őrnagyot és társait a szovjet elhárító szervek a jászberényi hadifogolytáborba, majd onnét a Szovjetunióba vitték. Az okát sem akkor, sem később nem ismertették. Azt egy pillanatig sem állította senki, hogy nevezettek bármiben is vétkesek lettek volna. Botond Béla vezérkari őrnagyot Vörös János vezérezredes nevezte ki, illetve bízta meg a 6. hadosztály vezérkari főnöki teendőinek ellátásával, február 9-én. Nevezett antifasiszta múltját igazolta, és semmi okot nem adott eltávolítására. A félhivatalos tájékoztatás csupán arra szorítkozott: „Bizonyára tévedés történt!”

Nagyon jellemző ennek a személyi ügynek a Honvédelmi Minisztérium részéről történő hivatalos elintézése. A HM március 2-án kelt 20379/Eln. II. 1945. számú rendeletével, amikor Homonnai Hugó vezérkari századost kinevezték a 6. hadosztály vezérkari főnökévé; elrendelték a hadosztálynak, hogy „Botond vk. őrnagy felgyógyulásáról a 6. ho. tegyen jelentést”. Debrecenben minden katona tudta – a minisztériumban is, a Pavilon laktanyában is –, hogy itt szó sincs semmiféle megbetegedésről.

A laktanyában nemcsak vittek, de hoztak is embereket. Február 27-én a helyi kórházból beszállítottak a laktanyába 67 magyar és 119 német hadifoglyot.⁸⁶ A laktanya személyi állománya igen vegyes összetételű volt. A Debrecenbe hozott hadifogoly katonák között voltak vasutasok, postások, villamoskalauzok és más hasonló polgári foglalkozású egyének is. Olyanok is, akik soha katonák nem voltak, csak véletlenül kerültek be a fogolytáborba. Pontosabban:⁸⁷

84 HL HM 1945. ált. 1973. sz. Mint később kiderült, a hadosztályparancsnokság tisztjeit visszavitték a jászberényi fogolytáborba.

85 HL HM 1945. ált. 1973. sz.

86 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

87 HL HM 1945. eln. 20597. sz.

Fsz.	Megnevezés	Tiszt	Hadp. őrm.	Thfts.	Legs.	Összesen
1.	Postások	11	1	–	2	14
2.	Vasutasok	12	1	–	57	70
3.	BESZKÁRT-osok	–	1	–	82	83
4.	Hadiüzemi munkások			–	29	29
Összesen		23	3	–	170	196

Február 21-e után továbbra is kérdéses volt, hogy mi lesz ezekkel a polgári foglalkozásúakkal: beosztják-e őket a hadosztályba, vagy visszamehetnek eredeti munkahelyükre? A róluk készített névjegyzéket a hadosztályparancsnok február 23-án vitte be a Honvédelmi Minisztériumba.⁸⁸ Ügyükben napokig nem történt döntés. S aztán kitűnt, hogy mégsem feledkeztek el róluk. Március 1-jén a szovjet katonák kezdték összeszedni a vasutasokat, a postásokat, a villamoskalauzokat. 205 MÁV- és BESZKÁRT-alkalmazottat el is vittek,⁸⁹ akiket azután a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az Ideiglenes Nemzeti Kormány illetékes miniszterének adott át.⁹⁰

A további 145 ember, akiket elszállítottak a Pavilonból,⁹¹ minden bizonnyal Horthy kormányzó testőrségéhez tartozhattak –, minthogy az őrszázlójából „emelték ki” őket, valamennyiüket elszállították a Szovjetunióba. Ezzel az intézkedéssel az alegységeket – amelyeket a február 23-án véglegesített új állománytábla alapján február utolsó hetében töltöttek fel – újra megbontották. A létszámhiányos alegységeket tehát új emberekkel kellett kiegészíteni. Ez újabb munkát jelentett a parancsnokok számára, amit azonban örömmel végeztek. Örömmel, mert ezek a személyi változások jelezték, hogy a fogolytábor átadása rövidesen megtörténik.

Hadifogoly önkéntesek a Szovjetunióból

Miközben a Pavilon laktanyában a 6. hadosztály ezredeit és alegységeit szervezték, egymás után érkeztek Debrecenbe a Szovjetunióból a fasizmus elleni harcra jelentkezett magyar hadifoglyok különböző csoportjai. Többségüket szintén a 6. gyaloghadosztályba osztották be, de nem a Pavilonban szállásolták el, hanem a debreceni vasúti pályaudvarról a környező városokba irányították őket. A február 24-én befutott vasúti szerelvény 1693 katonát hozott Szász Ferenc ezredes parancsnoksága alatt. Belőlük szervezték meg Nyíregyházán a 18/II. zászlóaljbat,

⁸⁸ Székely László naplója.

⁸⁹ HL HM 1945. évi eln. 20567. sz.

⁹⁰ Gábor József közlekedésügyi miniszter az INK 1945. március 15-i ülésén közölte miniszterteráisaival, hogy ő először 500, majd 1800 vasutast kapott a fogolytáborokból.

⁹¹ HL HM 1945. eln. 20567. sz.

Berettyóújfaluban pedig a 17/III. zászlóalj.⁹² Ugyanezen a napon érkezett Debrecenbe Benkő Sándor ezredes vezetése alatt 933 katona. Közülük mintegy 200 fő Debrecenben maradt (beosztották őket az őrzászlóaljba), a többit pedig Békéscsabára vitték, ahol megalakult az 5. hadosztály 15/I. gyalogzászlóalja.⁹³

Február 26-án Perecsényből gyalogmenetben 824 katona érkezett Debrecenbe, s másnap Hajdúhadháza e csoportból jött létre a 17/II. zászlóalj.⁹⁴ Március 2-án a Szovjetunióból vasúton érkezett Debrecenbe mintegy 1400 hadifogoly önkéntes. Ebből a csoportból alakították meg Nyírbátorban a 18. gyalogezred III. zászlóalját.⁹⁵

A hadosztály megalakulása

Bezuglij ezredes, a Szövetségi Ellenőrző Bizottság katonai osztályának tisztje, március 1-jén közölte a Honvédelmi Minisztérium vezetőivel, hogy március 2-án a Pavilus felszabadítják a zárlat alól.⁹⁶ Kéri Kálmán vezérkari ezredes a HM katonai

92 HL HM 1945. eln. 20364. sz. – Az említett katonák a szambori és a zaporozsi fogolytáborokból érkeztek (L. Csősz Sándornak, a 18. gyalogezredről, a *Honvéd Híradó* 1946. március 4-i számában közölt írását.) – Szász Ferenc ezredes az 1944. október 15-e utáni napokban ezredével, a szegedi 9. gyalogezreddel állt át a Vörös Hadsereg oldalára. (Szász Ferenc: A szabadság útját választottam. Visszaemlékezés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1973. 4. szám. 720–730. o.) Félreértést elkerülendő ide írjuk: Szász ezredes nem a „saját” átvált embereit hozta haza, hiszen azok ez időre már szét szóródtak. Őt csak élére állították a szerelvénynek, amelyet útba indítottak Magyarországra. Szász Ferenc ezredes 1945-ben újra Szegeden kapott beosztást. Előbb a 14. gyalogezred parancsnoka lett (HM 1945. eln. 20197. sz.), majd 1945. március 8-án a honvédelmi miniszter megbízta az 5. gyaloghadosztály parancsnoki teendőinek ellátásával (HL HM 1945. eln. 20419. sz.)

93 A HM 1945. eln. 20197. számú rendeletében az áll, hogy az 1693 főből megalakított két gyalogzászlóalj egyikének neve: „18. önálló zászlóalj”, a másiké pedig „17/III. zászlóalj”. A 18. önálló zászlóalj állomáshelyét Nyírbátort jelölték ki és oda indították útba. Két nap múlva a zászlóalj fenti nevét (a „B” hadrendnek a 20561/el.-i. 1945. számú rendeletben történt rögzítése után) megváltoztatták, s ekkor 18/III. zászlóalj” lett a neve. Ez a Nyírbátorba útba indított (s mint látjuk: időközben nevet cserélt) zászlóalj csak Nyíregyházáig jutott el, ott egészségügyi zárlat alá került, és útját a kijelölt helyőrségbe nem folytathatta. Ezért Nyírbátorba március 2-án egy másik gyalogzászlóaljat küldtek, és ennek a zászlóaljnak adták a „18/III. zászlóalj” nevet; a Nyíregyházán rekedt gyalogzászlóalj nevét ismét megváltoztatták, ez esetben 18/II. zászlóaljjá. Most már véglegesen (HL HM 1945. eln. 20585.). A fentiek alapján állítottuk, hogy az 1693 fős szállítmány február 24-i kettőosztását követően (HL HM 1945. eln. 21076.) az egyik csoportból végül is a 18/II. zászlóalj jött létre. A másik, a 820 fős csoportot február 25-én vasúton útba indították Berettyóújfaluba és oda 26-án érkezett meg. Itt alakult meg a 17/II. zászlóalj Gaál szds. parancsnoksága alatt 630 főből és egy százazad 171 fővel). A parancsnoki állomány létszáma: 22 tiszt, 6 hadapród, 17 tisztjelölt.) – (HL HM 1945. eln. 21076.)

94 HL HM 1945. eln. 20198. sz. Ezen irat szerint a Benkő-csoport létszáma 933 fő volt, egy későbbi jelentést viszont már csak 738 fő érkezéséről tud. Ez utóbbi iratból tudjuk, hogy a szállítmány 50%-át az 5. kerületi parancsnokság részére adták át, és csak 386 katona maradt belőlük Békéscsabán a 15. gyalogezred első zászlóaljánál. (21076 eln. 45.)

Szmetana József szerint a Benkő ezredes csoportjából alakult meg a debreceni 6. önálló őrzászlóalj 1–4 százada (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1960. 1. sz.). Szmetana ez esetben valószínűleg tévedett: a megérkezett 933 főből valószínűleg csak 195 katona maradt Debrecenben: a 933 és a 738 különbözete.

A békéscsabai alegység 1945. február végén még a „15. őrzászlóalj” nevet kapta, és a parancsnoka Lőrinczy-Stachó Lóránt alez. volt. (20198. eln. 45.) Később ő lett a 18. gyalogezred, majd ezt követően a 15. gyalogezred parancsnoka (L. a 21022/el. 45. számú rendeletet, amely a 20870/el. 45-höz van csatolva).

95 A zászlóalj parancsnoka Bencze százados lett. A 824 fő megoszlása: 13 tiszt és 811 legénységi állományú katona HL HM 1945. eln. 20577. sz.

96 HL HM 1945. eln. 20585. Csősz Sándor említett írása szerint (*Honvéd Híradó*, 1946. március 4.) a 18. gyalogezred III. zászlóalja az omszki és a voronyezsi, az ezred I. zászlóalja pedig a gödöllői és jászberényi fogolytábor önként jelentkezőiből alakult. *Sallai Tivadar*, aki 1944-ben a cseljabinzski hadifogolytáborban az antifasiszta aktív elnökeként tevékenykedett és ott háromszázad magával jelentkezett az új hadseregbe, mint résztvevő emlékezett meg a 18/III. zászlóalj megalakulásáról. Ezt írta: „1945. február 8-án sorakoztattak bennünket. A táborparancsnok röviden elbúcsúzott tőlünk... Berakodtunk... Öt nap alatt Voronyezsbe értünk... Itt, majd Kijev környékén újabb hadifoglyok csatlakoztak hozzánk... Peleskei László főhadnagy lett a parancsnok. Politikai megbízottja pedig én... Úgy emlékszem, február 26-án érkezünk Lavocsnére. Itt magyar vagonokba rakodtunk át... az ott várakozó civilek ruhával, szalonnával, kolbászzal, pogácsával és kenyérral kínálgattak bennünket... Nyíregyházán megálltunk, egy civil ruhába öltözött ezredes fogadott és üdvözölt bennünket... Március 1-jén érkezünk meg Debrecenbe. (Az érkezés helyes időpontja: március 2. – K. A.) Debrecenben kb. egy hétig időztünk. Innen Nyírbátorba irányították szerelvényünket és kirakodtunk...” (*Sallai Tivadar*: A 10. gyalogezred 7. századánál. In: Új haza, új hadsereg. Budapest, 1970. 180–189. o.)

főnöke azon nyomban arra kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy hat debreceni laktanyát adjon át a 6. hadosztály csapatai számára.⁹⁷

Március 1-jére a Pavilonban mindenki kapott valamilyen beosztást. A hadosztályparancsnok 15.30-kor tiszti gyűlésen ismertette a táborátadással kapcsolatos teendőket.⁹⁸ Március 2-án azonban az előkészületek ellenére sem történt meg a tábor átadása. E nap délutánján Kozurin őrnagy a tábor parancsnoka közölte Székely László ezredessel, hogy ők át akarták adni a tábort de még nem jött meg az erre vonatkozó parancs Malinovszkij marsalltól a 2. Ukrán Front parancsnokától. Ha a parancs estig megérkezik, akkor holnap a Pavilont átadják – ígérte.⁹⁹

Végül eljött ez a nap is. Március 4-én reggel Bezuglij ezredes közli Székely László ezredessel, hogy a táborátadás ma megtörténik, de erre írásbeli megbízás kell a honvédelmi minisztertől – mondta. Székely ezredes szovjet gépkocsin ment a HM-be aláírni a dokumentumot, majd vitte a meghatalmazó írást Bezuglijhoz.

A Pavilonban ez idő alatt felsorakozott a hadosztály. Tíz órakor megérkezett Bezuglij és Székely ezredes. A debreceni Pavilon laktanya szovjet parancsnoka a magyar hadifoglyokat, a laktanya élelmiszer-raktárát és minden berendezését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság meghatalmazottjának jelenlétében átadta a honvédelmi miniszter megbízottjának: Székely László vezérkari ezredesnek.

A 6. hadosztály parancsnoka bejelentette: „A dicsőséges Vörös Hadsereg főparancsnoksága a hadifogolytábort a mai napon átadta a demokratikus magyar kormánynak. A kormány megbízásából, mint a 6. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka a laktanyát ezennel átveszem. A mai nappal bajtársaim hadifogsága megszűnt.”¹⁰⁰ „Az örömrivalgás elnyomta a parancsnoki szót. Egymást ölelgető káoszba változott a nyolcezer ember. A demokratikus Magyarországot és a demokratikus hadsereget éltető csoportok hangorkánját csak a náci pribékek és fasiszta betyárok elleni harc éltetése múlta felül. Aztán feszes vigyázzba merevedett mindenki.”¹⁰¹

Nyolcezer ember a Himnuszt énekelte. „Előcsillantak a tört fényű szemekből az öröm könnycseppjei. Talán a megbánásé a szégyené is hogy ide juttatott vakságunk és tehetetlenségünk, de a díszmenet ünnepélyesen dübörgő ütemét már az elszántság és az erő dacos tekintete kísérte.

Szabadságharcos honvédek lettünk...”¹⁰²

A szovjet parancsnokság kivonult a laktanyából, és a Pavilonban csak magyarok maradtak. A megszervezett kötelékek most ténylegesen magyar vezetés alá kerültek. Székely László vezérkari ezredes, a 6. gyaloghadosztály élére még február 9-én kinevezett parancsnok, március 4-én került abba a helyzetbe, hogy szabadon rendelkezhetett a neki alárendelt kötelékekkel, vagyis a hadosztállyal.

1945. március 4-e így tehát a legjelentősebb esemény a hadosztály életében: az önállósulás, a megalakulás napja. Az esemény össznemzeti jelentőségű: meg-

97 Vörös János a HM 1945. ált. 2030 sz. iratban március 2-án arra utal, hogy a március 2-i átadásban Kéri Kálmán és Malevszki ezredek állapodtak meg.

98 HM 1945. ált. 1981. sz.

99 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

100 Székely László naplója.

101 Hegyi László főhadnagy nevelőtiszt (később vezérőrnagy, 1957-ben a néphadsereg vkf-e) cikke a *Honvéd Híradó* 1946. március 1-jei számában.

102 Uo.

született az antifasiszta Magyar Honvédség első magasabbegysége, amely arra készült, hogy a Szövetségesek oldalán hadbaszálljon a hitlerista csapatok ellen. (Ezekben a napokban a jászberényi táborban Fülöp József vk. őrnagy vezetésével elkezdték az 1. honvéd gyaloghadosztály szervezését is.)

Amiről Kuznyecov vezérezredes január 9-én beszélt Vörös Jánosnak Moszkvában, miszerint Malinovszkij utasítást kapott a főparancsnokságtól, hogy egy hadosztály felállításához szükséges hadifogoly létszámot adjon át a magyaroknak – március 4-én megtörtént. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ez alkalomból díszében látta vendégül a hadosztályparancsnokot és közvetlen munkatársait. Beszédük hangzottak el és kölcsönösen éltették a magyar–szovjet barátságot.¹⁰³

A laktanyában 16 óráig a személyi állomány átadása-átvétele befejeződött. Az átvettek száma 7813 volt.¹⁰⁴ A Vörös Hadsereg őrségét 18 óraker a Magyar Honvédség őrsége váltotta fel.¹⁰⁵ Vörös János vezérezredes honvédelmi miniszter még aznap jelentette a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, hogy a záróvonaltól keletre lakó katonáknak tíz nap szabadságot adott. „Ennek az a célja hogy a hosszú távollét után a volt hadifoglyok otthonukban történt rövid testi és lelki felfrissülés után még nagyobb lelkesedéssel harcoljanak a hitlerista Németország és azok bérencei ellen.”¹⁰⁶ Ők voltak az 1945-ös antifasiszta hadsereg első szabadságos katonái.

A magyar parancsnokság hozzáláthatott, hogy az említett 7813 katonát és a Nyíregyházán, Nyírbátorban, Berettyóújfaluban és Hajdúhadházán elhelyezett alegységeket – az átvett 11 730 volt hadifoglyot – harcképes kötelékké szervezze, az emberek ruházatát kiegészítse, hogy a csapatokat harceszközökkel lássa el, a katonákat felfegyverezze és a harcra előkészítse. Hogy is mondta Vörös János? „...ha az ember és hadianyag rendelkezésre áll, egy hadosztály, egy hónap alatt menetképes.” Ez az ígéret február 3-án hangzott el minden bizonnyal abban a reményben, hogy a Debrecenbe hozott foglyokat a szovjet parancsnokság azonnal átadja, és a menetképesség eléréséért folyó munkát a parancsnokok már február első napjaiban elkezdhetik és március elejére már be is fejezik – s már indulhatnak is a frontra. Kár, hogy a februári napokat a magyar parancsnokok – rajtuk kívül álló okok miatt – nem használhatták fel eredményesebben.

Egy egész hónap veszett el!

Az itt ismertetett dokumentumok tanúsítják: a 6. honvéd hadosztály megalakulását a szovjet NKVD-s tisztek késleltették.¹⁰⁷

103 Uo.

104 *Székely László* naplója.

105 A 6. hó pk.-ának 1945. március 6-i jelentése.

106 HL HM 1945. eln. 20567. sz.

107 A Szerző e tanulmányt az 1970-es években írta, az ismert okok miatt azonban akkori nem jelenhetett meg